**Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя**

# ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

## Випуск 37

Філологія, історія та культура
Полісся на перетині думок

**Ніжин – 2007**

УДК 821. 161. 206+94/477/"9"
ББК 83. 3/ 4 Укр. / 5+63. 3/ 4 Укр. / 52
Л 64

Збірник друкується за рішенням Вченої ради Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя
Протокол №9 від 31.05.2007 р.

Постановою ВАК України збірник включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт із філології (Бюлетень ВАК України. – 1999. – №4. – С. 50) та історії (Бюлетень ВАК України. – 2000. – №2. – С. 73)

Збірник засновано у 1990 р. проф. Самойленком Г.В.

Редакційна колегія:
відп. редактор і упорядник –
докт. філол. наук, проф. Г.В.Самойленко;

з філології:
докт. філол. наук, проф. Н.М.Арват; докт. філол. наук, проф. О.Г.Астаф'єв; докт. філол. наук, проф. Н.І.Бойко; докт. філол. наук, проф. З.В.Кирилюк; докт. філол. наук, проф. О.Г.Ковальчук; докт. філол. наук, проф. П.В.Михед; докт. філол. наук, проф. А.Я.Мойсієнко;
з історії:
докт. істор. наук, проф. М.К.Бойко; докт. політ. наук, проф. О.Д.Бойко; докт. істор. наук, проф. А.О.Буравченков; докт. істор. наук, проф. В.М.Даниленко; докт. істор. наук, проф. В.О.Дятлов; канд. істор. наук, доц. О.Г.Самойленко; канд. істор. наук, доц. Є.М.Страшко; докт. істор. наук, проф. Л.В.Таран; докт. істор. наук, проф. Ю.І.Шаповал;
з мистецтвознавства:
канд. мистецтв., доц. Г.І.Веселовська; канд. мистецтв., доц. Л.О.Дорохіна; докт. мистецтв., проф. М.А.Давидов; канд. філософ. наук, доц. Л.Л.Матвеєва; докт. мистецтв., ст. наук. співроб. О.С.Найден; докт. мистецтв., проф. В.І.Рожок; докт. мистецтв., проф. В.В.Рубан, докт. мистецтв., проф., член-кор. АМН Ю.О.Станішевський; докт. мистецтв., проф. С.В.Тишко; канд. мистецтв., доц. О.Е.Чекан.

**Л 64** Література та культура Полісся. Вип. 35: Філологія, історія та культура Полісся на перетині думок / Відп. ред. і упорядник Г.В.Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – 295 с.

ББК 83. 3/ 4 Укр. / 5+63. 3/ 4 Укр. / 52
© Видавництво Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя, 2007
© Самойленко Г.В.

13. Вісті (Харків). – 1929. – грудень.
14. Знамя Советов (Чернігів). – 1920. – 31.1. – №21.
15. Знамя Советов (Чернігів). – 1920. – 9.5. – №102.
16. Знамя Советов (Чернігів). – 1920. – 22.6. – №138.
17. Знамя Советов (Чернігів). – 1920. – 9.7. – №153.
18. Знамя Советов (Чернігів). – 1920. – 11.9. – №207.
19. Знамя Советов (Чернігів). – 1920. – 19.10. – №239.
20. Знамя Советов (Чернігів). – 1920. – 21.10. – №241.
21. Красное Знамя (Чернігів). – 1922. – 15.1. – №11.
22. Красное Знамя (Чернігів). – 1922. – 17.5. – №107.

**Н.В.Кінд-Войтюк**

## Збереження пам'яток історії та культури у 1920–1930-х рр. на Західній Волині

В умовах становлення власної незалежної держави в українській нації відроджується інтерес до збереження її культурної спадщини. Адже таке ставлення до пам'яток історії та культури засвідчує рівень цивілізованості нації, відновлює призабуті вікові традиції і духовні цінності, сприяє відродженню її самосвідомості.

Сучасна пам'яткознавча й пам'яткоохоронна робота в Україні має ґрунтуватися як на власному національному, так і зарубіжному досвіді у зазначеній сфері. У цьому відношенні корисним і повчальним є звернення до традицій збереження культурної спадщини у міжвоєнній Польщі. Адже під владою цієї держави у 1920–1930-х рр. знаходилась й Західна Волинь – регіон, що охоплює сьогодні терени сучасних Волинської, Рівненської, а також кількох північних районів Тернопільської областей. В означений період тут проводилася помітна робота із збереження пам'яток історії та культури, що безпосередньо зачіпала інтереси українства як корінного населення цих теренів, польської спільноти, що займала тоді тут панівні позиції у суспільно-політичному та культурному житті, інших національних меншин – чехів, євреїв, німців, вірмен, караїмів.

Збереження польським суспільством культурної спадщини у зазначені десятиліття, у тому числі й у східних воєводствах Другої Речі Посполитої, є предметом вивчення насамперед у самій Польщі. Розкриттю цього питання на межі XX–XXI ст. присвячені праці, авторами яких, зокрема, є Я.Прушинський [14] та Б.Рима-

шевський [15]. На жаль, українські дослідники проблемою збереження пам'яток Західної Волині в означений період ґрунтовно практично не займаються. Тому можна стверджувати, що в польській та українській історіографії на сьогодні відсутні узагальнюючі праці, де б аналізувались зміст та наслідки процесу збереження культурної спадщини цієї території, його здобутки та упущення, накопичений досвід та його придатність для проведення сучасної пам'яткознавчої й пам'яткоохоронної роботи в Україні.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблематика збереження пам'яток старовини у міжвоєнний період на Західній Волині є актуальною. Тому мета статті полягає у розкритті процесу збереження культурної спадщини у 1920–1930-х рр. у Волинському воєводстві – адміністративно-територіальній одиниці, що впродовж міжвоєнного часу функціонувала на теренах Західної Волині, показі його сильних та слабких сторін.

Особливість роботи із збереження пам'яток історії та культури Західній Волині впродовж міжвоєнного періоду полягала в тому, що у ній, як ні в жодній із сфер наукової теоретичної та практичної діяльності, що стосувалася регіону і спрямовувалася на посилення тут польської присутності, найяскравіше об'єднувалися зусилля держави і польської громадськості.

Початок організації збереження пам'яток старовини краю тісно пов'язаний із Міністерством віровизнань і народної освіти, яке безпосередньо керувало пам'яткоохоронною роботою у Другій Речі Посполитій. Воно постало з Департаменту віровизнань і народної освіти, утвореного 31 січня 1917 р. [10, s. 5]. Для допомоги в організації пам'яткоохоронної роботи у 1920 р. до складу воєводських управлінських структур було включено пам'яткоохоронні (консерваторські) відділи, а також реставраційні комісії. Ці структури відповідали за проведення інвентаризації, збереження та реставрацію пам'яток старовини.

8 листопада 1921 р. у Луцьку був створений воєводський відділ Міністерства культури і мистецтва Польщі [11. – 1922. – 28 kwietnia]. Він розглядав справи надання дозволів на знищення, реконструкцію, оздоблення, перебудову нерухомих пам'яток старовини: костелів, церков, синагог, замків, палаців, ратуш, веж, дзвіниць, які знаходилися у державній чи приватній власності і мали історичну чи мистецьку цінність. Відділ здійснював нагляд над вивезенням пам'яток старовини, видавав дозволи на проведення археологічних розкопок, вписував пам'ятки старовини

до державного інвентаря пам'яток Польщі. Волинський воєводський відділ Міністерства культури і мистецтва Польщі очолив реставратор З.Мурвіц.

У своїй діяльності зі збереження архітектурних шедеврів загальнопольскі і воєводські державні структури спиралися на підтримку Державного об'єднання реставраторів давніх пам'яток, яке призначало уповноважених у кожне з воєводств Другої Речі Посполитої. З 1924 р. функції уповноваженого цього об'єднання у Волинському воєводстві виконував Я.Гоффман. З 1926 р. уповноваженою під час проведення реставраційних робіт на теренах воєводства була призначена І.Савіцька.

Третя конференція окружних консерваторів, що проходила 24–25 червня 1922 р., прийняла рішення про поділ Польщі на вісім консерваторських округів. Одним із них став округ (за №6) з центром у Любліні, який поєднав у собі Люблінське і Волинське воєводства. На чолі округу став консерватор М.Древко. З 1923 р. Люблінський округ включав у себе вже Люблінське, Волинське і Поліське воєводства. Відповідальним за проведення реставраційних робіт в окрузі призначався окружний реставратор. Таким чином, усі клопоти, пов'язані із захистом об'єктів культурної спадщини від подальших руйнувань та збереженістю їх автентичності, покладалися на одного (!) на три воєводства реставратора. Щоправда, останній міг розраховувати у кожному з воєводств на два члени воєводської реставраційної комісії.

Наступною ланкою у пам'яткоохоронній роботі Польщі, яка знайшла безпосереднє втілення на Західній Волині, стало розпорядження міністра віровизнань і народної освіти від 17 травня 1924 р. про скликання з'їздів реставраторів. Ці зібрання отримували повноваження вирішувати питання фінансування відновлення і збереження пам'яток історії та культури Польщі. Фінансова ситуація в першому міжвоєнному десятиріччі склалася таким чином, що відчувалася нестача коштів насамперед на реставраційні роботи. Прикладом неповного фінансування збереження пам'яток шостого консерваторського округу може, в певному сенсі, слугувати зіставлення кількісного показника архітектурних реставраційних робіт у 1924–1926 рр. 1924 р. такі роботи проведено у 13-ти населених пунктах Люблінського воєводства і 5-ти – Волинського (при середній кількості 10 населених пунктів для інших воєводств). У 1925 р. цей показник склав 10 населених пунктів у Люблінському воєводстві і 12 – у Волинському (при

середній кількості 20 населених пунктів по Польщі загалом). У 1926 р. реставрувалися архітектурні об'єкти у 3-х населених пунктах Люблінського воєводства і 9-ти – Волинського (середній загальнодержавний показник – 14 населених пунктів).

Ця та інші проблеми пам'яткоохоронної роботи обговорювалися на XII загальнопольському з'їзді реставраторів, що відбувся на Західній Волині 20–24 вересня 1927 р. [4, арк. 65].

20 вересня 1927 р. на засіданні з'їзду, що розпочав роботу у Луцьку – адміністративному центрі Волинського воєводства – розглядалися питання про охорону пам'яток міста: замку Любарта, синагоги, руїн вірменської церкви. Його учасники дійшли висновку, що реставрація замку Любарта не проводилася з часу утворення Волинського воєводства. Тогочасний стан руїн і В'їзної вежі замку значно погіршився. Реставратори ухвалили рішення: дослідити стан пам'ятки, провести будівельні роботи за напрямком фундаменту через підмурування великого вилому в бічній стіні; внутрішні стіни замку, які мали тріщини, заробити рідким цементом. Опіку над замком могла б узяти місцева громадсько-культурна установа. Учасники з'їзду констатували, що на реставрацію замку потрібно 12 тис. злотих, а тому необхідна допомога уряду Польщі. З'їзд вирішив, що через незначну мистецьку та історичну цінність варто розібрати залишки вірменської церкви, а уцілілу цеглу з її руїн використати для відбудови замку Любарта [4, арк.191–192 ].

21 вересня 1927 р. засідання з'їзду реставраторів продовжилося в Острозі. На ньому було вирішено передати місцевому музеєві опіку над замком князів Острозьких, провести дрібний ремонт аттика вежі Галшки, замурувати Красногорську (Луцьку) браму для пішоходів, проводити археологічні розкопки та історичні дослідження замку лише з дозволу реставраційних служб [9, s. 390].

Під час засідання реставраторів 23 вересня 1927 р. у Кременці розглядалися питання реставраційних робіт у ліцеї, збереження пам'яток міста. Було погоджено у костелі при ліцеї розібрати прибудови, зведені за часів Російської імперії, що спотворювали архітектурне обличчя споруди. У храмі передбачалося відновити балюстради, дерев'яні двері замінити на старі залізні, образ св. Станіслава Костки зняти і замінити на Хрест Ісуса, костел перефарбувати відповідно до тла ліцейних споруд.

24 вересня 1927 р. засідання з'їзду реставраторів Польщі продовжилося у Вишневці. Їх особливу увагу привернув костел кармелітів, перетворений за царату на православну церкву. До костелу з місцевого парку повинні були бути повернені дві фігури святих, які стояли в нішах фасадної стіни [9, s. 398]. У цей же день делегати відвідали Почаївську Лавру, де ознайомилися з історією краю і станом церковних споруд. На цьому з'їзд завершив свою роботу.

Таким чином, XII з'їзд реставраторів Другої Речі Посполитої розглянув ситуацію зі збереженням архітектурних старожитностей у Волинському воєводстві. Його здобутком можна вважати аналіз стану збереження цієї складової культурної спадщини Західної Волині, виділення коштів на ремонтні та реставраційні роботи, необхідні для збереження давніх архітектурних об'єктів, повернення їм первісного вигляду, розробку конкретного плану реставрації пам'яток регіону. Варто підкреслити, що увагу делегатів з'їзду привернули насамперед архітектурні пам'ятки польської культури: споруди римо-католицької церкви, палаци й резиденції польської знаті.

Невід'ємною частиною зусиль стосовно збереження культурної спадщини Західної Волині стало укладання реєстру її пам'яток, що проводилося з кін. 1920-х рр. у рамках загальнопольської акції. Тут визначальна увага зверталася на городища, замки, палаци, культові споруди та інші архітектурні об'єкти, що давало змогу оцінити стан пам'яток і проводити ремонтні та реставраційні роботи. Так, у річному звіті реставратора Волинського воєводства К.Півоцького за 1931 р. йдеться про проведення ним (з метою впорядкування реєстру) огляду пам'яток Кременецького і Дубнівського повітів. Говорячи про нестачу коштів для виконання обов'язків реставратора, К.Півоцький звернув увагу на необхідність ремонту замку в містечку Вишневець Кременецького повіту. Реставратор пропонував для знищення грибка зняти підлогу в партері головного корпусу, замінити стовпи, що підтримують стелю споруди, зберегти старовинні кахлі на стінах. Реставратор відмітив, що ремонт і спорудження будинків, які знаходяться біля старовинного цвинтаря у Кременці, потрібно узгоджувати з ним [8, арк. 262–265].

У серпні 1932 р. у рамках складання реєстру старожитностей волинський реставратор Ю.Дуткевич у с.Бережці Кременецького повіту описав два кам'яні пам'ятники на цегляних цоколях висотою

2,5 метра, що зображали вершників. Вони датувалися XVIII ст. і розташовувались на тому місці, де, за місцевими переказами, колись загинуло двоє братів Тарновських [13, с. 389].

Ю.Дуткевич розробив також план фінансування укладання реєстру і відновлення пам'яток старовини Волинського воєводства на 1934 р. у сумі 22600 злотих [7, s.101]. Серед пам'яток історії краю планувалось провести реставрацію колонного залу Дубенського замку, зміцнити фундамент і стіни костелу XVIII ст. у Турійську, законсервувати В'їзну вежу Луцького замку, відремонтувати палац князів Вишневецьких, звести покрівлю на костелові XVIII ст. у Кисилині, реставрувати поліхром на костелі XVIII ст. у Голобах, відновити дзвіницю у костелі XVI ст. у Мацейові, провести консервацію православної церкви XVII ст. у Низкиничах, даху парафіяльного костелу Берестечка, міської башти Острога, вежі синагоги XVII ст. у Луцьку, виділити цеглу на склепіння костелу XVII ст. у Затурцях [7, s. 99]. Реставратор просив відділ мистецтва Міністерства віровизнань і народної освіти у цьому ж 1934 р. виділити йому 200 злотих на поїздку до Кременця, Почаєва, Вишневця, Затурець, Клеваня для проведення огляду місцевих пам'яток старовини [57, s.12].

План реставрації, розроблений Ю.Дуткевичем як на 1934 р., так і на наступні роки, завдяки фінансовій підтримці Міністерства віровизнань і народної освіти, загалом був виконаний. У місті Дубно вдалося провести відновлення замку, яке повернуло споруді первісний вигляд. Вежі бастіонів замку були покриті дахами округлої форми, а їх стіни прикрашені орнаментом у вигляді черепашок [2, с. 25]. Опис та підтримання у належному стані пам'яток Луцька здійснювались за рахунок магістрату міста. Для цієї мети ним було виділено 7500 злотих, з них на реставрацію замку Любарта – 6500 злотих [3, арк. 8–9].

Справу, розпочату у Волинському воєводстві К.Півоцьким та Ю.Дуткевичем, у 1936–1938 рр. продовжив на посаді окружного реставратора мистецтвознавець З.Ревський. У 1936 р. він провів інвентаризацію старих дерев'яних церков Волинського воєводства, які до цього часу були недостатньо вивчені [12, с. 430]. Праця З.Ревського поєдналася із зусиллями щодо охорони пам'яток церковної старовини, що їх докладала Волинська духовна консисторія – адміністративний орган Волинської єпархії, створений у 1922 р. після проведення першого собору архієреїв православного екзархату Польщі [1, с. 10]. Так, 17 серпня 1936 р.

члени консисторії Ю.Григорович та В.Квасницький звернулись до голови Української парламентської репрезентації (об'єднання українських депутатів у польському парламенті – Н.В.К-В.) С.Тимошенка з клопотанням про реставрацію Почаївської Лаври, опіку над давніми церквами, відновлення і побудову культових будівель в українському стилі [6. – 1936. – 23 серпня].

Під керівництвом З.Ревського проводились реставраційні роботи у замках Дубно, Старого Олексинця, Розток, Острога, врятовано багато костелів і церков, зокрема у Володимирі-Волинському, а також об'єктів світської архітектури. У 1937–1938 рр. ремонтні роботи були проведені на 20 пам'ятках. Багато об'єктів фіксувалося на фотоплівку і передавалося до Волинського музею. На жаль, лише незначна частина світлин З.Ревського збереглась на сьогодні у фондах Волинського краєзнавчого музею.

У 1938 р. З.Ревський піддав критиці спроектований у Луцьку костел, перероблений з давньої гарнізонної церкви, порушив питання про реставрацію картин в ліцейному костелі Кременця, відновлення палацу Любомирських у Рівному та костелу в Устилузі [12, с. 430–431]. Восени 1938 р. з ініціативи окружного реставратора для рятування від поступової руйнації замку Любарта у Луцьку, аналогічних старовинних споруд інших 14 міст Західної Волині відділ архітектури Варшавської політехніки розпочав тут дослідження оборонних валів. Також вперше на Волинь були запрошені маляри-реставратори для рятування стінного і станкового живопису. Таким чином, упродовж двох років вдалося зупинити процес руйнації на 20 об'єктах. Серед врятованих пам'яток слід виділити фрески XVII ст. та картини XVIII ст. парафіяльного костелу у Берестечку.

Згадуючи через багато років пам'яткознавчу працю у Волинському воєводстві, З.Ревський писав: "Я старався дати Волині все, що міг. Боровся за збереження пам'яток польських, українських, єврейських, караїмських, вірменських. Дружив з представниками усіх народів, поважав любов до минулого усіх інших жителів Волині, а не лише поляків" [5].

Отже, у 1921–1939 рр. помітне місце на території Волинського воєводства відводилося здійсненню заходів із збереження пам'яток історії та культури. Виходячи з політичних цілей держави, вона стосувалася головним чином старовинних споруд, пов'язаних з польською культурою: замків, маєтків, що належали польським шляхетським родинам, костелів, каплиць, інших пам'яток римо-католицької віри. Це підкреслювало "вищість

польської культури" і підтримувало настрої про "польськість" Волині. Під час обстеження давніх світських архітектурних споруд, православних храмів, монастирів та інших будівель, які свідчили про приналежність території регіону власне українському народові, тодішні працівники пам'яткоохоронної сфери прагнули відшукати сліди польського впливу на ці споруди: кам'яні скульптури, вітражі, елементи архітектурних стилів та ін. Дерев'яні церкви як носії традицій українських зодчества й духовності владою практично ігнорувалися. Тому турбота щодо їх збереження лягла майже повністю на плечі української громади, кращі представники якої – громадські діячі і вчені О.Цинкаловський, А.Дублянський, Л.Маслов, М.Тучемський та ін. своєю подвижницькою діяльністю та науковими й науково-популярними працями прагнули привернути увагу громадськості і влади до проблем збереження унікальних об'єктів української культури.

**Література**


1. Гаврилюк С.В., Кінд Н.В. Славний син України [про діяльність на Волині І.Ф.Власовського у 1918–1934 рр.) – Луцьк: МАН, 1995. – 20 с.
2. Гаусер З. Дубно на Волині // Волання з Волині. – 1999. – Березень–квітень. – С. 25–27.
3. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 126.
4. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника Національної академії наук України, ф.26, спр. УК-25.
5. Ревський З. "Я їхав на Волинь, як закоханий жених до нареченої" // Молодий ленінець. – 1988. – 15 жовтня.
6. Українська нива (з 1937 р. – Волинське слово) (Луцьк). – 1929–1939 рр.
7. Archiwum Akt Nowych (далі AAN), zesp.14 sygn. 7027.
8. AAN, zesp.14 sygn. 7028.
9. AAN, zesp.14 sygn. 7030.
10. Dziennik praw Państwa Polskiego. – 1918. – Warszawa: Tłoczono w Drukarni Państwowej z polecenia Ministra Sprawiedliwości, 1919. – 182 s.
11. Dziennik urzędowy województwa Wołyńskiego [Луцьк). – 1921 – 1939 pp.
12. Hoffman J. Bibliografia Wołynia // Rocznik Wołyński. – 1939. – №8. – S. 333–477.
13. Lewicki I. Inwentaryzacja zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego //Ochrona zabytków. – 1999. – № 1. – S. 375–390.
14. Pruszyński J.P. Ochrona zabytków w Polsce: geneza, organizacja, prawo. – Warszawa: PWN, 1989. – 375 s.
15. Rymaszewski B. Polska ochrona zabytków: refleksje z lat 1918–2002. – Warszawa: Bohdan Rymaszewski, 2002. – 84 s.